

УДК: 330.341.2:339.56:338.46/.48(477); DOI: 10.31388/2519-884X-2021-44-89-96

Почерніна Н.В., к.е.н., доцент
nataliia.pochernina@tsatu.edu.ua

Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного

ПРОСТОРОВІ ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ПОСЛУГАМИ У СФЕРІ ПОДОРОЖЕЙ

Анотація. В статті емпіричним шляхом виявляються інституційні пастки України у зовнішній торгівлі послугами у сфері подорожей, які мають усталений характер і певною мірою формують просторову орієнтацію вітчизняного підприємництва у сфері міжнародного туризму. Методика дослідження ґрунтується на порівняльному аналізі інтенсивності внутрішньогалузевої торгівлі України з країнами СНД та іншими країнами світу у даній сфері та оцінці рівня виявлених конкурентних переваг.

Ключові слова: інституційна пастка, зовнішня торгівля, туризм, сфера подорожей, інтенсивність внутрішньогалузевої торгівлі, виявлені конкурентні переваги.

JEL code classification: F14, L83, O17

Pochernina N.V., PhD in Economics, Associate Professor
nataliia.pochernina@tsatu.edu.ua
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University

SPATIAL INSTITUTIONAL TRAPS OF UKRAINE'S FOREIGN TRADE IN TRAVEL SERVICES

Abstract. Problem definition. The National Development Strategy of Ukraine for the period up to 2030 defines the main task for the hospitality industry as the disclosure of its tourism potential. In this regard, the analysis of the current state of travel and tourism and the identification of obstacles to its innovative progress is relevant and appropriate. The aim of this study is to identify spatial institutional traps in the Travel and Tourism (T&T) sector.

Research results. The T&T sphere expands the concept of spatial development beyond the national borders of the country. Therefore, to assess its effectiveness, the index of intensity of intra-industry trade and the index of identified competitive advantages in foreign trade were chosen. The first institutional trap for Ukraine is the establishment of economic ties with the countries of the post-Soviet space. Such inefficiencies are becoming the norm through the strategy of tourism entities to minimize transformation costs.

The second institutional trap is the trap of short-term strategies, where investors refrain from financing projects with significant transportation and construction costs to obtain current benefits. This behaviour reduces the production capacity of the T&T sector and hinders the realization of sustainable development goals through tourism projects with environmental measures.

The third investment trap is a deviation from the strategic goal. It was identified on the basis of the analysis of the index of identified competitive advantages in foreign trade. The analysis showed that Ukraine's strategic goal of implementing the European vector of development in foreign trade in T&T services has not been achieved. The RSA index in trade with the European Union is negative and tends to decrease.

Conclusions. Since institutional traps have a high capacity for self-reproduction, there is a need to consolidate the forces of the state, local governments, NGOs to counter their powerful influence on the tourism sector of Ukraine.

Key words: institutional trap, foreign trade, tourism, travel sphere, intensity of intra-branch trade, revealed competitive advantages.

Постановка проблеми. Для багатьох країн сучасного світу розвиток сфери подорожей та туризму є важливою складовою механізмом підвищення конкурентоздатності та передумовою економічного зростання. Стра-

тегія розвитку України на період до 2030 року визначає бачення майбутнього нашої держави за напрямом індустрії гостинності передусім у повному розкритті її туристичного потенціалу [1]. У зв'язку з цим, аналіз

сучасного стану сфери подорожей та туризму та виявлення перешкод на шляху її інноваційного поступу є актуальним та доцільним. Однією з таких перешкод є інституційні пастки, які сформувались в процесі еволюції галузі в умовах трансформаційних змін в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія інституційних пасток в економіці уже тривалий час є предметом дослідження багатьох іноземних та вітчизняних науковців. Ідея «залежності шляху» ("Path Dependence") Вільяма Брайана Артура [2] знайшли широку підтримку, зокрема у роботах Йорґа Сюдора, Георга Шреїогга і Йохена Коха [3], Анаталія Михненка, Едуарда Макаренка, Сергія Кравченка [4]. Розкриттю поведінкового механізму інституційних пасток присвячені статті Ярослава Бережного [5], Олени Мазур [6] та багатьох. Однак, така широка увага науковців до даного питання жодним чином не зменшує його актуальність. Навпаки, аналіз інституційних пасток поступово перетворюється на обов'язкову передумову стратегічного планування на макро- та метарівнях.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є виявлення просторових інституційних пасток для України, що сформувались у зовнішній торгівлі послугами у сфері подорожей та туризму (англ. Travel and Tourism - T&T). Дана мета передбачала виконання наступних завдань: 1) на основі емпіричного аналізу інтенсивності зовнішньої торгівлі виявити усталені тенденції у формуванні географічної структури даного сегменту міжнародної активності України; 2) обґрунтувати основні завдання економічної політики держави з метою мінімізації негативного впливу просторових інституційних пасток у сфері T&T України.

Виклад основного матеріалу. Внесок сфери подорожей та туризму за оцінками

Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) по початку пандемії становив по 10% в обсязі світового ВВП та світового ринку праці. Для України цей внесок вимірювався 6,3% та 6,9% національного ринку відповідно у 2019 році. І хоча пандемія погіршила умови господарювання у цій сфері у 2020 році, зменшивши означені показники по Україні до рівня 3,4% у ВВП та 6,3% у загальній зайнятості [7], однак потенціал даної сфери залишається досить суттєвим, зважаючи на те, що Україна має амбітні цілі щодо забезпечення статусу туристичної держави. Так, за даними Національного банку у 2020 році навіть за дії карантинних обмежень Україну відвідало 3 млн. 377 тисяч іноземних громадян, а потік українських громадян за кордон становив 11 млн. 252 тис. осіб [8]. Питома вага статті «Подорожі» у 2019 році становила 54% від даних платіжного балансу по імпорту та 9,3% від даних по експорту послуг; у 2020 році ці показники становили 42% та 2,3% відповідно [8].

Приймаючи до уваги екстериторіальний характер надання послуг у сфері міжнародного туризму, існує потреба більш глибокого дослідження тенденцій її просторового розвитку. За твердженням Родченко В., Прус Ю., «безпека та цілісність держави, конкурентоспроможність та лідерство на світовій арені більшою мірою залежать від збалансованості розвитку її простору» [9, с. 52]. Поділяючи таку думку, ми акцентуємо увагу на тому, що сфера подорожей та туризму розширює поняття просторового розвитку за межі національних кордонів країни. Тому у якості показників її оцінювання обрано індекс інтенсивності та індекс виявлених конкурентних переваг у зовнішній торгівлі.

Індекс інтенсивності внутрішньогалузевої торгівлі при експортно-імпортних операціях, запропонований Г. Грубелем та П. Ллойдом [10, с. 3], розраховувався за формулою:

$$GL = 1 - \frac{|EX_i - IM_i|}{EX_i + IM_i} \quad (1)$$

де: GL – індекс Грубеля – Ллойда (індекс інтенсивності зовнішньої торгівлі)

EX_i – експорт послуг у сфері подорожей до регіону i ;

IM_i – імпорт послуг у сфері подорожей з регіону i

Значення індексу Грубеля-Ллойда в межах даного дослідження пропонується трактувати наступним чином: величини, близькі

до нуля вказують на міжрегіональну торгівлю, а величини, що прямують до одиниці вказують на чисту внутрішню регіональну торгівлю.

Вихідну базу для обрахунку індексу формували статистичні дані Національного банку України по статті «Подорожі» (у млн. дол. США) за період 2005-2020 років з деталізацією за групами країн (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка результатів зовнішньої торгівлі послугами у сфері подорожей України за групами країн. млн. дол. США

Експорт усього	Імпорт усього	Експорт до країн СНД	Імпорт з країн СНД	Експорт до інших країн світу	Імпорт з інших країн світу
3125	2805	2114	1092	1011	1713
3485	2834	2150	981	1335	1853
4597	3569	2929	1200	1668	2369
5768	4023	3432	1381	2336	2642
3576	3330	2350	1113	1226	2217
3788	3742	2531	1175	1257	2567
4294	4461	2949	1378	1345	3083
4842	5104	3460	1537	1382	3567
5083	5763	3688	1658	1395	4105
1612	5061	944	1195	668	3866
1082	5101	554	818	528	4283
1078	5970	493	732	585	5238
1261	7121	571	814	690	6307
1445	7899	580	848	865	7051
1620	8517	635	895	985	7622
356	4691	133	357	223	4334

За результатами обрахунку індексу побудовано графік, наведений на рисунку 1. Дані рисунку демонструють суттєво зменшення індексу інтенсивності зовнішньої торгівлі України послугами в цілому по сфері «Подорожі» за період 2014-2019 років, що пов'язано з російською військовою агресією, окупацією частини території України. Його

зменшення у 2019-2020 році обумовлене ще й розгортанням пандемії у світі.

Аналіз динаміки індексу інтенсивності у розрізі регіонів дозволив виявити першу просторову інституційну пастку для України, яка повністю відповідає концепції «залежності від шляху» (Path Dependence).

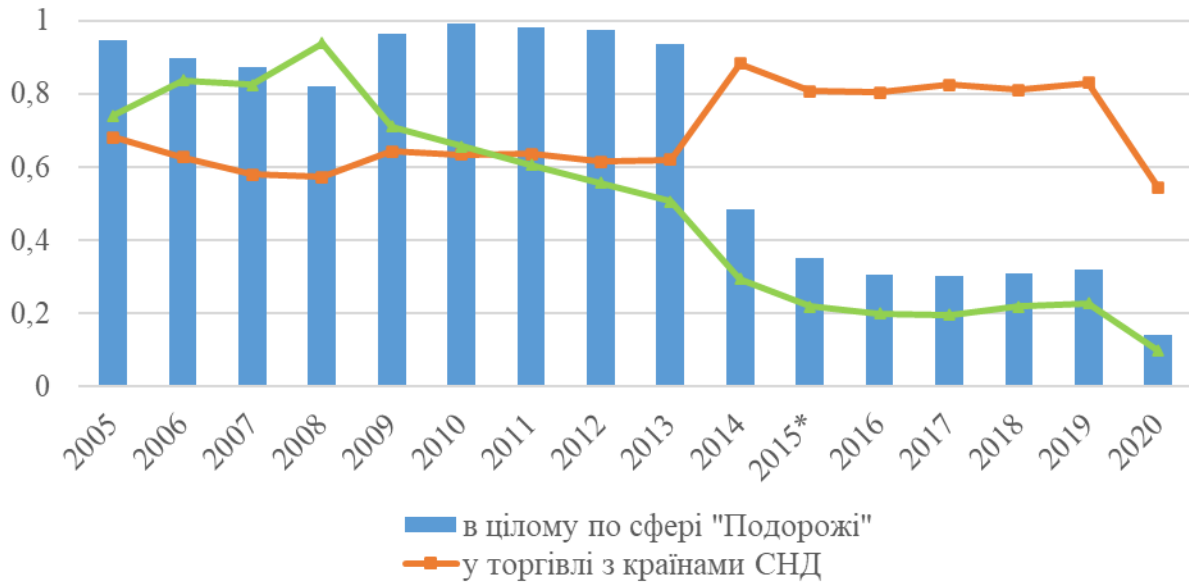

Рис. 1 Динаміка інтенсивності зовнішньої торгівлі України послугами у сфері подорожей

Джерело: побудова автором на основі власних розрахунків за даними [8]

Це пастка усталеності економічних зв'язків з країнами пострадянського простору. Для пояснення її ролі нам вдається влучною наступна цитата зі статті Й. Сюдюв, Г. Шрейогга, Й. Коха: «Основний пункт будь-якого аргументу залежності від шляху підкреслює релевантність минулих подій для поточних і майбутніх дій» [3, с. 718]. Економічне минуле України впливає на її сьогодення. І хоча в командно-адміністративній системі сфера міжнародного туризму для України була закрита для господарювання, однак, за сучасних умов сфера подорожей за умов відкритої економіки не змогла оминати пастку радянської доби. Рисунок 1 яскраво свідчить про те, що інтенсивність зовнішньої торгівлі послугами у сфері подорожей з країнами СНД стала значно перевищувати інтенсивність торгівлі з іншими країнами світу у період з 2014 року. Зважаючи на те, що країни СНД за рівнем свого розвитку далекі від розвинутих країн, то висновок щодо неефективності такого просторового розподілу туристичних ресурсів стає очевидним. Неefektivність на основі поведінкової стратегії суб'єктів господарювання у напрямі мінімізації трансформаційних витрат стає нормою, і за словами Я. Бережного, «набуває стійкості та потенціалу до самовідновлення» [5, с. 47]. До стабілізації інституційної пастки

приводять, на думку А. Михненко, такі фактори як: ефект координації, ефект навчання, ефект поєднання, ефект культурної інерції, ефект лобювання [4, с. 65]. Кожен з них при запровадженні моделі висококонкурентних ринкових умов вимагає більш високих граничних витрат у сфері T&T. Тому суб'єкти господарювання віддають перевагу неефективній моделі поведінки у зовнішній торгівлі послугами у сфері подорожей, орієнтуючись на країни СНД.

Друга інституційна пастка – це пастка короткострокових стратегій, яка обумовлює прив'язку інвестиційних рішень до отримання «швидких грошей» у поточному періоді [6, с. 41]. Така поведінкова суб'єктів господарювання призводить до скорочення виробничих можливостей сектору T&T, оскільки розбудова інфраструктури у сфері гостинності та туризму вимагає значного обсягу довгострокових інвестицій з тривалим терміном окупності. З метою отримання поточної вигоди інвестори утримуються від фінансування проектів зі значними транспортними витратами та витратами на будівництво. Така поведінка унеможлиблює реалізацію цілей сталого розвитку, коли природоохоронні, культурні та освітні заходи починають сприйматися як збиткові, а відтак – недоцільні.

Третю інвестиційну пастку можна визначити як відхилення від стратегічної цілі. Для візуалізації її дії було здійснено обрахунок індексу виявлених конкурентних переваг, який широко застосовується в аналізі ре-

зультативності зовнішньої торгівлі, зокрема у статті Н. Скляр [11, с. 66]. З урахуванням об'єкту даного дослідження формула має вигляд:

$$RCA = \ln \left[\frac{EX_i}{IM_i} / \frac{EX_{T\&T}}{IM_{T\&T}} \right] \quad (2)$$

де: RCA – індекс виявлених конкурентних переваг у зовнішній торгівлі

EX_i – експорт послуг у сфері подорожей до регіону i ;

IM_i – імпорт послуг у сфері подорожей з регіону i

$EX_{T\&T}$ – експорт послуг сфери подорожей та туризму з України

$IM_{T\&T}$ – імпорт послуг сфери подорожей та туризму до України

Результати обрахунку представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Динаміка індексу виявлених порівняльних переваг груп країн у зовнішній торгівлі України послугами у сфері подорожей

	для СНД	для інших країн	для ЄС	для країн поза ЄС
2005	0,553	-0,635	-0,581	-1,083
2006	0,578	-0,535	-0,267	-0,84
2007	0,639	-0,604	-0,229	-1,172
2008	0,55	-0,483	0,065	-1,269
2009	0,676	-0,664	-0,548	-0,859
2010	0,755	-0,726	-0,68	-0,865
2011	0,799	-0,791	-0,827	-0,803
2012	0,864	-0,895	-0,971	-0,808
2013	0,925	-0,954	-1,152	-0,671
2014	0,908	-0,612	-1,764	-0,577
2015*	1,161	-0,543	-2,119	-0,472
2016	1,316	-0,48	-2,405	0,103
2017	1,377	-0,482	-2,492	0,295
2018	1,319	-0,4	-2,476	0,581
2019	1,316	-0,387	-2,388	0,429
2020	1,591	-0,389	-3,408	0,618

Джерело: складено автором на основі власних розрахунків за даними [8]

Дані таблиці свідчать про те, що проєвропейський вектор розвитку, задекларований Україною як одна із стратегічних цілей, у торгівлі послугами сфери подорожей далекий від реалізації. Навпаки, конкурентні переваги України при торгівлі з ЄС набувають з часом все більш від'ємних значень на фоні зростаючих переваг у торгівлі з Російською

Федерацією, що демонструє рисунок 2. Таким чином, інституційна пастка відхилення від стратегічної цілі діє в Україні із загрозливою потужністю, для протидії якій необхідно мобілізувати увесь захисний потенціал, щоб не стикнутися із загрозою зменшення економічного суверенітету в межах одного з секторів господарювання.

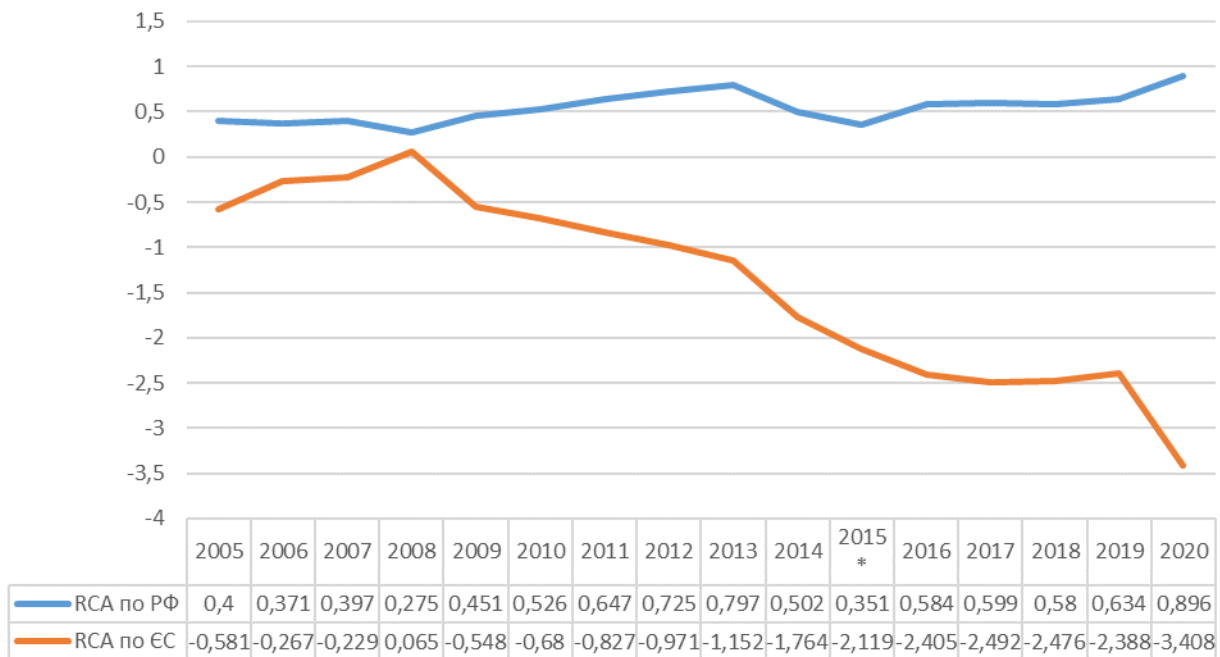

Рис. 2 Порівняльний аналіз динаміки індексу RCA у торгівлі України послугами у сфері подорожей з країнами Європейського Союзу та Російською Федерацією

* З 2015 року без урахування тимчасово окупованих територій автономної республіки Крим, Донецької та Луганської областей

Джерело: побудова автором на основі власних розрахунків за даними [8]

Оскільки інституційні пастки мають високу здатність до самовідтворення, то виникає необхідність консолідації сил держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій для протидії їх потужному впливу на сферу туризму України. Основним критерієм такої консолідації має бути зменшення граничних витрат підприємництва у секторі Т&Т на основі ефективної моделі розвитку. З іншого боку, заходи регулювання мають реалізовуватись таким чином, щоб зросли витрати за неефективною моделлю господарювання. Тоді перехід від неефективної до ефективної моделі буде сприйматись як раціональна ресурсозберігаюча поведінка.

Критерієм суспільно-політичної ефективності на макrorівні має виступати досягнення Україною конкурентоспроможності на європейському просторі [12] та формування позитивного її туристичного іміджу за кордоном.

Висновки. Проведений аналіз дозволив емпіричним шляхом виявити такі інституційні пастки України у зовнішній торгівлі послугами у сфері подорожей: пастка усталеності економічних зв'язків з країнами пострадянського простору, пастка короткострокових стратегій, пастка відхилення від стратегічної цілі. Під інституційною пасткою розуміється такий механізм, який зумо-

влює переорієнтацію суб'єктів господарювання на неефективну з точки зору суспільного розвитку модель з метою уникнення трансформаційних витрат. Оскільки ринковий механізм самотужки не здатний подолати інституційні пастки, то це завдання має розв'язуватись за рахунок поєднання зусиль суспільства, бізнесу та держави. Основними завданнями економічної політики держави у цьому сенсі є: 1) створення передумов для зменшення собівартості експорту туристичної послуги за рахунок виваженої трансфертної, податкової, валютної політики; 2) збільшення фінансового потенціалу сектору подорожей та туризму на основі державно-приватного партнерства, фондової та процентної політики; 3) сприяння розбудові інституційної інфраструктури туристичної галузі та підтримка ефективної комунікації держа-

вний установ з такими інституціями; 4) активізація роботи щодо формування та підтримання позитивного іміджу України за кордоном; 5) реформування системи підготовки кадрів для сфери туризму з акцентом на набутті компетентностей щодо стратегічного планування з урахуванням ризиків національного та міжнародного характеру та цілей сталого розвитку; 6) продуктивне міжнародне співробітництво у секторі Т&Т; 7) розвиток транскордонних ініціатив туристичного спрямування; 8) створення сприятливого клімату для розвитку внутрішнього туризму; 9) запровадження програмно-цільового методу управління туристичними дестинаціями на регіональному рівні; 10) потужна інформаційна підтримка туристичного бізнесу через державні засоби масової інформації.

Список літератури:

1. Національна економічна стратегія на період до 2030 року / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення 30.10.2021)
2. Arthur, W. B. Increasing returns and path dependency in the economy. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press. Google Scholar. 1994. 224 pp. DOI: 10.3998/mpub.10029
3. Sydow Jö., Schreyögg G., Koch J. On the Theory of Organizational Path Dependence: Clarifications, Replies to Objections, and Extensions. *Academy of Management Review*, 2020. VOL. 45, NO. 4 DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.2020.0163>
4. Михненко А. М. Управління якістю суспільних реформ : навч. посіб. / А. М. Михненко, Е. М. Макаренко, С. О. Кравченко. - К. : НАДУ, 2009. - 192 с.
5. Бережний Я.В. Інституційні пастки і розгортання інституційної кризи в Україні. *Економіка та держава*. 2015. №9. С. 46-50
6. Мазур О.Є. Розвиток теорії інституціональних пасток в торговельному підприємстві України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. Том 14. Вип. 3 (31). С. 35-50
7. Travel & Tourism Economic Impact, 2021. Ukraine. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukraine2021_.pdf (дата звернення 30.08.2021)
8. Дані статистики зовнішнього сектору / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (дата звернення 30.08.2021)
9. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Глобальні орієнтири просторового розвитку в сучасних умовах: виклики для України. *Соціальна економіка*. 2018. Вип. 55. С. 50-61.
10. Grubel H., Lloyd P. The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade. *Economic Record*. 2007. №47. P. 494 - 517. URL: [10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x](https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x).
11. Скляр Н. М. Сучасні методи дослідження ринкового середовища при бізнес-проектванні туристичної діяльності. *Торівля і ринок України*, 2016. Вип. 39 – 40. С. 61-73
12. Полковниченко С. О. Оцінка конкурентоспроможності України на європейському ринку туристичних послуг. *Ефективна економіка*. 2018. № 12. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/114.pdf. (дата звернення: 04.04.2020).

References:

1. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku [National economic strategy for the period up to 2030] / Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (data zvernennia 30.08.2021) [In Ukrainian]
2. Arthur, W. B. (1994). Increasing returns and path dependency in the economy. Ann Arbor, MI: *University of Michigan Press*. Google Scholar. 224 pp. DOI: 10.3998/mpub.10029 [in English]
3. Sydow, Jö., Schreyögg, G. & Koch, J. (2020) On the Theory of Organizational Path Dependence: Clarifications, Replies to Objections, and Extensions. *Academy of Management Review*, 45/4. DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.2020.0163> [in English]
4. Mykhnenko A. M. (2009) Upravlinnia yakistiu suspilnykh reform [Quality management of social reforms] : navch. posib. A. M. Mykhnenko, E. M. Makarenko, S. O. Kravchenko. K.: NADU, 192 p. [in Ukrainian]

5. Berezhnyi, Ya. (2015) Instytutysiini pastky i rozghortannia instytutysiinoi kryzy v Ukraini. [Institutes "lock-in" and institutional crisis in Ukrain]. *Ekonomika ta derzhava*. 9, pp. 46-50. [in Ukrainian]
6. Mazur O.Ie. Rozvytok teorii instytutsionalnykh pastok v torhovelnomu pidpriemnytstvi Ukrainy [Development of the institutional traps theory in Ukrainian retail busines]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. Tom 14. Vyp. 3 (31), pp. 35-50 (in Ukrainian)
7. Travel & Tourism Economic Impact (2021). Ukraine. (2021) URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukraine2021_.pdf (data zvernennia 30.10.2021)
8. Dani statystyky zovnishnoho sektoru [External Sector Statistics]. Natsionalnyi bank Ukrainy. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (data zvernennia 30.08.2021)
9. Rodchenko, V., & Prus, Y. (2018) Hlobalni oriientyry prostorooho rozvytku v suchasnykh umovakh: vyklyky dlia Ukrainy. [Global orientaries of spatial development in modern conditions: challenges for Ukraine]. *Sotsialna ekonomika*, 55, 50-61. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2018-55-5> (in Ukrainian)
10. Grubel, Herbert & Lloyd, Peter. (2007) The Empirical Measurement of Intra-Industry Trade. *Economic Record*. 47. 494 - 517. 10.1111/j.1475-4932.1971.tb00772.x. (in English)
11. Skliar, N. M. (2016) Suchasni metody doslidzhennia rynkovoho seredovyscha pry biznes-proektuvanni turystychnoi diialnosti. [Modern methods of marketing environment research in tourism activities business design]. *Torhivlia i rynek Ukrainy*, 39 – 40. 61-73 (in Ukrainian)
12. Polkovnychenko, S.O. (2018). Otsinka konkurentospromozhnosti Ukrainy na yevropeiskomu rynku turystychnykh posluh [Assessment of Ukraine's competitiveness in the European market of tourist services]. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/114.pdf [In Ukrainian]